

ZAMONAVIY QISSALARDA XARAKTER YARATISH IZLANISHLARI

*Nizomov Farxod Muso o'g'li, Navoiy davlat universiteti
o'qituvchisi, tayanch doktorant*

QUESTIONS FOR CHARACTER CREATION IN MODERN SHORT STORIES

*Nizomov Farkhod Muso o'g'li, Teacher of Navoi State University,
doctoral student*

ВОПРОСЫ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ХАРАКТЕРОВ В СОВРЕМЕННЫХ РАССКАЗАХ

*Низомов Фарход Мусо оглы, преподаватель Навоийского
государственного университета, докторант*

<https://orcid.org/0009-0000-7572-4781>

e-mail:

farkhodnizomov22@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada adabiyotshunoslikda keng o'rganilgan mavzulardan biri adabiy xarakter masalasiga oid ba'zi mulohazalar bildirilgan. Uning turlari va yaratish mashaqqatlari, yozuvchi badiiy mahorati, uslubining bu boradagi roli, epik tur janrlarida xarakterning ahamiyati kabi masalalarga asosli fikrlar bildirishga harakat qilindi. Istiqlol davri o'zbek nasrining ikki mohir vakili Abduqayum Yo'ldosh va Luqmon Bo'rixon qissalari asosida mavzu yoritilgan. Ularning xarakter yaratishdagi ijodiy yondashuviga oid tahlillar keltirilgan. Fikrlarni asoslashda atoqli adabiyotshunos olimlarning nazariy qarashlari hamda jahon adabiyotining ayrim namunalari murojaat etilgan.

Kalit so'zlar: obraz, xarakter, konflikt, estetik ideal, psixologik tasvir, uslub, qissa, vatanparvar shaxs, o'qituvchi, bola, zamonamiz qahramoni xarakterlari, tip.

Abstract: In the article, one of the widely studied topics in literary studies is expressed some comments on the question of literary character. An attempt was made to express reasonable opinions on issues such as its types and difficulties of creation, the writer's artistic skills, the role of his style in this regard, and the importance of character in epic genres. The topic was discussed during the analysis of the stories of Abdukayum Yoldosh and Lukman Borikhon, two skilled representatives of Uzbek prose of the independence period. Analysis of their creative approach to character creation is provided. In justifying the opinions, the theoretical views of famous literary scholars and some examples of world literature were referred to.

Key words: image, character, conflict, aesthetic ideal, psychological image, style, story, patriotic person, teacher, child, characters of the hero of our time, type.

Аннотация: В статье, одной из широко изучаемых тем в литературоведении, выражены некоторые комментарии к вопросу о литературном характере. Предпринята попытка высказать обоснованные мнения по таким вопросам, как его виды и трудности создания, художественное мастерство писателя, роль его стиля в этом отношении, значение персонажа в эпических жанрах. Данная тема обсуждалась в ходе анализа рассказов Абдукаюма Юлдоша и Лукмана Борихона, двух искусных представителей узбекской прозы периода независимости. Приведен анализ их творческого подхода к созданию персонажей. При обосновании мнений были приведены теоретические взгляды известных литературоведов и некоторые примеры мировой литературы.

Ключевые слова: образ, персонаж, конфликт, эстетический идеал, психологический образ, стиль, рассказ, патриотическая личность, учитель, ребенок, характер героя нашего времени, тип.

KIRISH. Xarakter, obraz, tip kabi istilohlar, ular o'zida mujassamlashtirgan vazifalar badiiy asarlarning yaratilishida muhim asos vazifasini bajaradi. Chunonchi, asli vazifasi insonshunoslik bo'lgan badiiy adabiyot namunalari, eng avvalo, inson obrazini, bu obrazning xarakter sifatida shakllanishi va ularning faoliyati mukammallashib, adabiy tip darajasiga ko'tarilishi sifatida namoyon bo'ladi. Jahon adabiyotining Gerakl, Odissey, Axilles (Gomer), Farhod, Majnun, Iskandar (A.Navoiy), Otello, Gamlet (Shekspir), Onegin (Pushkin), Pechorin (Lermontov), Taras Bulba (Gogol), Hojimurod, Andrey Bolkonskiy (A.Tolstoy), Radion Raskolnikov, Dmitriy Karamazov (F.Dostoyevskiy), Martin Iden (J.London), Santyago (Xeminguey), Otabek, Anvar (A.Qodiriy), Navoiy, Yo'lchi (Oybek), Tanaboy, Edigey, Bo'ston (Ch.Aytmatov) kabi adabiy obrazlar oddiy obraz-personaj darajasidan yetuk adabiy tip darajasiga ko'tarilgan badiiy timsollar sanaladi. Sababi, bu obrazlarning barchasi davr va muallifning o'zaro munosabatlarini o'zida jamlagan hamda xarakter darajasiga ko'tarila olgan personajlardir. Har qanday obraz xoh asosiy bo'lsin, xoh ikkinchi darajali qahramon bo'lsin bu personajlarda qisman bo'lsa-da, muallif xakteri aks etadi. Yozuvchi shu yo'l vositasida davr bilan munosabatga kirishib, fikr va qarashlarini namoyon etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Bu dolzarb masala Arestotel, V.Belinskiy, L.Timofeyev, V.Jirmunskiy, A.Veselovskiy, M.Xromchenko, M.Baxtin, D.Blagoiy, I.Sulton, M.Qo'shjonov, A.Qayumov, A.Hayitmetov, T.Sarimsoqov singari yetuk adabiyotshunoslarning turli tadqiqotlarida ham atroflicha talqin qilingan. Masalan, akademik Izzat Sultonning yozishicha, "Badiiy asarda ozmi-ko'pmi tafsilot bilan tasvir etilgan, personaj, obraz yoki xarakter deb ataladi. Xarakter (obraz) insonning tipiklashtirilgan va individuallashtirilgan tasviridir. Xarakter ma'lum davrga, muhitga, kasbga, yoshga, jinsga mansub kishiga xos xususiyatlarini yorqinlik bilan ifoda etadi. Xarakterda yozuvchining kishilarga va hayotga munosabati, hayotiy hodisalarga bergan estetik bahosi yaqqol ko'rinadi, xarakter muallif estetik idealini tashuvchidir"[7;191-192-betlar], desa "Adabiyotshunoslik lug'ati"da: "Xarakter – (yun. character-iz, belgi, farqlovchi xususiyat) – badiiy xarakter; muayyan davr va muhit

kishilariga xos eng muhim umumiy xususiyatlar bilan alohida shaxsga xos individual xususiyatlarni o'zida uyg'un mujassam etgan inson obrazi" [5;352-bet], deya qayd etilgan.

To'g'ri, faqat yirik miqyosli adabiy qahramonlar (Gerakl, Farhod yoxud Gamlet kabi) emas, balki hayoti, ma'naviyati to'kis ochib berilgan hajman kichikroq obrazlar ham xarakter darajasiga ko'tarilgan bo'lishi mumkin. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonidagi (A.Navoiy) Shopur, "Xo'jayin va xizmatkor" (L.Tolstoy) qissasidagi Nikita, "Oq kema" qissasidagi Mo'min bobo, O'rozqul (Ch.Aytmatov) kabi yetuk, xarakterlar bilan birga, Bola, Qulibek, Qoratoy singari personaj-obrazlar ham mohiyatan xarakter darajasida tasvirlangan.

MUHOKAMALAR VA NATIJALAR.

Adabiyotshunos olim Abdug'afur Rasulov: "Badiiy adabiyot jonli odamlar xarakterini yaratishi bilan muhim, zarurdir. Har bir zamon, millat adabiyoti insonni qanday nuqtayi nazardan tasvirlashi bilan bir-biridan farq qiladi. Eng qisqa she'rlarda ham xarakterning nozik bir nuqtasi aks etganidek, epik asarlarda inson ruhiyati, maqsadlari butunligicha tasvirlanadi"[6;27-bet], degan mulohazalaridan ayonki, nasriy asarda tiynat – xarakter bo'rtib ifodalanadi. Abduqayum Yo'ldosh, Luqmon Bo'rixon qissalarida Otabek, Yo'lchi, Navoiy, Bobur, Ulug'bek, Anvar, Kumush, Ra'no, Otaqo'zi, Ochil bobo, G'ayborov singari yirik badiiy xarakter-obrazlar kam uchrasa-da, ammo xarakter darajasidagi timsollar namunasi ham yaratilgan. Bu ikki adib ijodida uchraydigan xarakter obrazlarni shartli tarzda beshga bo'lish mumkin:

- 1.Vatanparvar shaxs xakteri.
- 2.O'qituvchi xakteri.
- 3.Bola xakteri.
- 4.Chin oshiqlar xakteri.
- 5.Zamonamiz qahramonlari xakteri.

"Sunbulaning ilk shanbasi" qissasidagi [8;3-72-betlar] Abdiqayum (ya'ni roviy) – bu qahramon o'zining sadoqatliligi, adabiyotning o'lmas mavzusiga aylangan oshiq-ma'shuqqa bergan beg'araz yordami, ularning sevgisidan ilohiy kuch olib, pok qalbdan qilingan e'tiqodi, chin do'stligida, shu bilan birga, oshiq yigit (asarda sheriklari Dovdir deb atashadi) va Suluv munosabatlarida, beg'ubor orzular ro'yobi uchun qilingan kurashlarda hayotiylik yuzaga chiqadi. Mazkur o'rinlar ularni xarakter darajasidagi obraz deyishimizga, bizningcha, yetarli.

“Jadid” qissasidagi [9;223-302-betlar] bosh qahramon Ubaydulla Xo‘jayevning haqiqiy vatanparvar, dorulilm sohibi, e‘tiqod-u diniy-ma‘rifiy tarbiyasi, turli sud ishlarida o‘z yurtdoshlarini qo‘rqmasdan dadil himoya qilishida, ulug‘ adib L.Tolstoy bilan yozishmalardagi o‘tkir mulohazalari, hukumat rahbari, yozuvchi va tarjimon sifatida amalga oshirgan ishlarida haqiqiy vatanparvar xarakter egasini uchramiz. Hattoki, shu obrazga konflikt sifatida tasvirlangan Mixail Yefremov obrazidagi o‘ziga ishonch, rus shovinizm g‘oyalarini nihoyatda yuqori darajadagi ko‘rinishining shu obrazda ifodalanishi ham tiynatdir. “Ishq sadolari va gadolari” [10;194-318-betlar] qissasidagi Nurali obrazida va‘daga, qasamga, ahdga sadoqat, Nafisa obrazida ishonch, ota-onaga hurmat-izzat, ularni qo‘llab-quvvatlash kabi samimiy munosabatlarning yorqin ifodasini ko‘rishimiz mumkin, va albatta, bu obrazlarga konflikt sifatida Rajab obrazini ham xarakter darajasiga ko‘tarish mumkin. Nuraliga havas qilgan holda u ham yosh, go‘zal, xushbichim, gaplaridan beg‘ubor, samimiy soddalik sezilib turgan qizni pinhona sevib yuradi, hatto yozuvchi buni rashk qilgan o‘rinlarda sezdirib ham qo‘ygan (boshqa o‘rinlarda oshkora aytilmagan). Ruhiyatidagi yolg‘izlik uni ich-ichidan yemirardi, oxirida onasi vafot etgan Rajab beixtiyor bog‘da sahna-lashtirilayotgan qo‘g‘irchoq teatri tomoshasidagi ovozni tanib o‘sha tomonga intiladi, go‘yoki o‘sha ich-etini yemirib yolg‘izlikka, yuragiga hukmdorlik qilgan vijdon azobi ertak yakunining yaxshilik bilan tugashining guvohiga aylanadi.

A.Yo‘ldoshning “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Shoirning muhabbati”, “Ishq savdolari va gadolari” qissalari tasvir-talqini, hikoya qiluvchi-rivoyatchi usullari, bir qaraganda, qadimgi sharqona sevgi yoki jangnoma qissalari, hatto A.Navoiyning Shayx Sanon (“Lison ut-tayr”) yoki Farhod-Shirin, Layli-Majnun, Bahrom-Dilorom ishq-muhabbati tasvirlariga o‘xshab ketgandek tuyuladi. Qissalarning obraz-xarakterlar talqini, badiiy san‘atlardan, arxitektonikasi, psixologik tahlillardan unumli foydalanish borasida esa dunyo nasrining yangicha tamoyillariga mos ravishda ekanligi bilan e‘tiborli.

Abduqayum Yo‘ldosh yaratgan “Shoirning muhabbati”[10;72-189-betlar] nomli qissasi mazmun, shakl, badiiylik jihatlarida mohiyatan quyidagicha holatda e‘tiborni tortadi. Qissada

texnika instituti tolibi Nozimning Oltinoyga bo‘lgan pokiza muhabbati qalamga olingan, asar syujetining, hayotiylik darajasining tabiiyligi Nozimning kursdoshi va yotoqxonadagi hamxonasi tomonidan hikoya qilinishi bilan izohlanadi. Buning qissa arxitektonikasidagi o‘ziga xosligi shundaki, uning hayotiy haqqoniyligi shu jarayonlarni shaxsan ko‘rgan yigit nigohi bilan tasvirlanganligi bilan izohlanadi. Bunday adabiy shakl “qissa ichra qissa” ko‘rinishidagi qoliplash poetikasini eslatadi, yozuvchi bu kabi qiziqarli shaklni chuqur psixologik tahlil, ramziylik uslubi bilan yanada o‘qimishli, qiziqarlilik bilan bezay olgan. Asar boshidan haqgo‘y, to‘g‘riso‘z, chin oshiq – Nozim va visolsiz mahbusasi Oltinoyning qismati yakunda fojiali tugaydi. Bu obrazlar muhabbat va sadoqatni tarannum etganligi, nomusni muqaddas tutishlari bilan xarakterlidir.

Yoshlarning uchuvchilik kasbiga qiziqishlariga oid badiiy talqini bilan bog‘liq “Osmon og‘ushi” qissasida [11;124-189-betlar] qahramonlararo konflikt ham qabariq aks etgan. Yetakchi obraz Eralining xarakter tadrijida bu jihatda guvoh bo‘lamiz. Dastlab, maktab yillari Sobir, Usmon kabi ko‘rolmas “do‘stlar” bilan o‘rtadagi ziddiyat, ikkinchidan, aviatsiya bilim yurtida bir necha kursdoshlari bilan o‘zaro raqobatlar, imtihonlardan yiqilish, qoniqarli baholar bilan zo‘rg‘a o‘tish, nihoyat, endi hammasi yaxshi bo‘ladi deya harbiy uchuvchilik bo‘limiga ishga o‘tgan yigitning ishxonada Tohir, Nodir kabi obrazlar bilan raqobatida Eralining chin xakteri yuzaga chiqadi. Shuncha qiyinchilik va mashaqqatlarga qaramay ko‘plab yutuqlarga erishadi, harbiy operatsiya paytida ko‘rsatgan jasorati uchun hukumat farmoniga ko‘ra “Jasorat” medali bilan taqdirlanishi esa obraz xarakterining quvvatini oshiradi.

Xarakterni yuzaga chiqaradigan jihatlar: sabr, intilish, hayotga muhabbat, aql, iste‘dod, o‘zlik, kurash, g‘oliblik va mag‘lublik kabi turli insoniy va ijtimoiy munosabatlardir. Luqmon Bo‘rixonning “Bir tomchi yosh” qissasidagi [1;14-56-betlar] Baxtiyor mustaqillikka o‘tish davridagi ishsizlik, omadsizlik, layoqatsizliklar girdobida qolib o‘zidagi iste‘dodi uchun jur‘at bilan olg‘a qadam tashlay olmagan zamon qurboni sifatida xarakterlanadi, “Xizr ko‘rgan yigit” qissasidagi [1;207-288-betlar] Qorjov esa o‘z kuchi, ilmi, salohiyatiga ishonsa-da, odamlar to‘qib chiqargan e‘tiqodga hamfikir, duo

olishning omadi doim yurishib, ishi o'ngidan kelishini ifodalab beradigan, bir ishni boshlasa, oxirigacha yetkazadigan, kirishimli, samimiy xarakter xususiyatiga egadir.

“Quyosh hali botmagan” qissasida [2;56-207-betlar] Absal polvon, Norsoat, Tanzila obrazlarining xarakter darajasida namoyon bo'lishini bevosita ulardagi samimiy qishloq insonlaridagi ishonch, samimiylik, kamtarinlik, milliy ruhning bo'liq ko'rinishlarida, ayniqsa, Absal polvonning xalq urf-odatlariga bo'lgan hurmatida, kurashni e'zozlashi, hammaga halollik borasida o'rnaklik uni xarakter darajasiga olib chiqqan. Bu jihatdan, “Yulduzlar mangu yonadi” (T.Murod)ning Bo'ri polvoniga muqoyasa qilish mumkin. Shuningdek, qissada bolalar (Norsoat, Tanzila)ning yangi muhitga o'rganish jarayonidagi ziyraklik gruzin adibi Nodar Dumbadzening “Hellados” hikoyasi syujeti va hikoya qahramoni Yanguli obrazi xarakteriga o'xshab ketadi. Ushbu qahramon timsolida vatanparvarlik, erksevarlik xarakterlarini ham kuzatish mumkin.

Yozuvchining “Sirli muallim” qissasida [3;65-127-betlar] Najot G'aybullar, direktor Qalqonov, muallim B.Boymurodov obrazlarining xarakter darajasida namoyon bo'lishini ham kuzatish mumkin. Qissada Najot G'aybullaning dars jarayonini qiziqarli tashkil etishi, darsliklar yetishmasligidan qiyalayotgan maktabga o'z mablag'idan darsliklar olib keltirishi, o'ziga ajratilgan sinf xonani jihozlashi, o'quvchilarni dars davomida o'rgangan narsalarini yaxshi esda saqlab qolish uchun tropik meva, ya'ni banan bilan dars jarayonini olib borishi kabi o'rinlarda uning bugungi o'qituvchi qanday bo'lishi kerak, savoliga chin ma'noda javob bo'ladi. U rasman hech qayerda o'qimagan, ammo diplomni olishning imkoniyatini eplagan. Asar sarlavhasi, bosh qahramon ismida ham shu jihat nazarda tutiladi. Bunga sabab maktab, kasb va o'quvchilarga bo'lgan cheksiz muhabbatdir. Bu asardagi tushuntirish xatlarida ham bayon etiladi. Maktab hayotidagi turfa ziddiyatlar fonidagi qissada haqiqiy o'qituvchi xakteri yuzaga chiqadi. Bu o'rinda Dyushen (Ch.Aytmatov) qahramoniga o'xshab ketadi.

L.Bo'rixonning matbuotda ko'p bahs etilgan “Olis qo'rg'on fuqarosi” qissasi [4;3-67-betlar] favqulodda voqealarga boyligi, badiiy xronotopning mukammalligi, ramziylik va adabiy detallarning sermazmunligi, xalq og'zaki ijodi tasviriga moyilligi va muallif ifoda uslubi jihatidan o'ziga xos asar.

Unda o'z qishlog'iga ko'ngil qo'ygan No'mon ismli bolaning ko'ngil qo'rg'onidagi kontrastlar, o'smir yigit psixologiyasi, o'rtoqlaridan kulgiga qolsa ham, ertangi kunga ishonchini yo'qotmagan mard, to'g'riso'z bola obrazi g'aydalanadi. O'z qalbining, tug'ilgan go'shasining, o'qigan kitob-u dostonlarining ta'sirida yuradigan, ulardek qahramonliklar bajarishga intilgan bola xakteri aks etgan. Uning otasi – Qulmurod bobo siymosida shoshqaloq, behafsala, qiziqqon, ayni paytda qat'iyatli, hayotga rost boqadigan odam timsoli g'aydalanadi. Muallif qissada ota-bola obrazini savqi tabiiylik bilan, jo'n usulda puxta tasvirlaydi. Voqelik folklorning ertak va dostonlariga o'xshaydi. No'mon timsolida o'zligida bo'lgan xatoliklarni yengishga harakat qilayotgan shaxsni ko'ramiz. Bu esa xakter mazmunini boyitgan.

XULOSA. Demak, istiqloq davri qissalarida xakterning yangicha ko'rinishlari mazmuniy va shakliy jadal, izchillik bilan rivojlanmoqda. Mualliflar mukammal xakter yaratish yo'lida muntazam ijodiy izlanishdalar. Mazkur masalada kengroq mazmunda ilmiy mulohazalar va ilmiy tadqiqot faoliyatlarini olib borish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бўрихон Л. Қуёш ҳали ботмаган.//Бир томчи ёш. Қиссалар ва ҳикоялар. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б.14-56.
2. Бўрихон Л. Қуёш ҳали ботмаган. Қиссалар ва ҳикоялар. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б.56-207.
3. Бўрихон Л. “Сирли муаллим” //қисса ва ҳикоялар. Тошкент: “Рead book” нашриёти, 2024. 65-127-бетлар.
4. Бўрихон Л. Тун қаъридаги шуъла// Олис қўрғон фуқароси, қисса ва ҳикоялар. Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2014. 3-67-бетлар.
5. Қуроноф Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Тошкент “Академнашр”, 2013.- Б.352.
6. Расулов А. Адабий хактер/ Бадийлик – безавол янгилик. Илмий-адабий мақолалар, талқинлар, этюдлар. Тошкент: Шарқ, 2007. 27 бет.
7. Султон И. Адабиёт назарияси. “Ўқитувчи”, - Тошкент-1980, 191-192-бетлар (392 бет).
8. Йўлдошев А. Ишқ афсунлари.//Сунбуланинг илк шанбаси. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – Б.3-72.
9. Юлдошев А. Шараф йўли// Жаид (қисса). – Тошкент: “Саххоф”, 2023. Б.223-302.
10. Йўлдошев А. Ишқ афсунлари.// Ишқ садолари ва гадолари. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – Б.194-318.
11. Йўлдошев А. Осмон оғуши. Қиссалар ва ҳикоялар. Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2018, 124-189-бет.